

A NAPKORONG AZ EGYIPTOMI EMLÉKEKEN

Ha a halotti kultusszal kapcsolatban álló egyiptomi emlékeket gondosan vizsgáljuk, feltűnhetik nekünk, hogy alig van köztük egynehány, amelyen nem találnók meg valamely alakban, illetőleg változatban a napkorongot. Tudva pedig, hogy az egyiptomiak művészi alkotásainak motivumai valóságos hieroglyphák, melyeknek nemcsak külső, hanem belső, symbolikus jelentésük is van, joggal vethetjük föl azt a kérdést, minő összefüggésben, vagy minő jelentéssel került a napkorong az egyiptomi emlékekre, minő indító okok képezik alapját annak a sokféle alakítási módnak, amelyben a napkorongot megjeleníteni látjuk.

E problémával foglalkozván, csak a budapesti gyűjteményekben lévő emlékek, továbbá a leideni, berlini és kairói múzeumokban őrzött ereklyék fényképfölvételei állottak rendelkezésemre, amelyek mind arról győztek meg, hogy a napkorong motiválásában koronként és helyenként fejlődés volt, amelynek irányát mindég az uralkodó vallási felfogás és a művész egyénisége szabta meg.

Minél közelebb jutunk az emlékek vizsgálatánál ahhoz a korhoz,¹ amikor a túlvilági életről még az a felfogás uralkodott Egyiptomban, hogy a halott a sírban él tovább, annál több realitással találkozunk a mastabák kamaráinak falfestményein; minden ábrázolás a földi élet különböző mozzanataira emlékeztet, hiszen a cél az volt, hogy a táplálkozással és az élet különféle foglalkozásaival kapcsolatos jelenetek elővarázslása által a halottnak zavartalan, nyugalmas és gondtalan életet biztosítsanak. A középbirodalom elején már teljesen megváltozik a földöntúli életről szóló felfogás és megszületik az a hit, mely alapját képezi az alvilági élet különböző formájához fűződő mythosoknak. A szokásos ábrázolások részint teljesen eltűnnek, hogy helyet engedjenek vallásos tárgyú jeleneteknek, részint symbolikus, allegorikus

motivumokkal kapcsolhatnánk össze és minél inkább közeledünk az újbirodalom korszakához, amikor a misticismus teljes diadalra jut, ami mindenesetre a papi szervezet kialakulásával és megszilárdulásával áll be, annál több jelképes motivum kerül a sírokra, síremlékekre és koporsókra. A mágia a 18. dinasztia óta teljes erejében tombol, a mágikus erőiben való hit már egész társadalmi rétegeket hódít meg; az emberek azt hiszik, hogy egyes áldozati formulák egyszerű elmondása már elegendő ahhoz, hogy a halott elnyerje mindazt, amire a túlvilágon boldogságának eléréséhez szüksége van.

A negadei, az abydosi, a hierakopolisi sírokban, nemkülönben Ti és Ptahhotep 5. dinasztiaiabeli előkelők mastabáinak falfestményein még hiába keresünk symbolikus díszítő motivumokat. Úgy látszik, hogy az óbirodalom idején a napkorong is csak a hieroglyphírásban van használatban a Napistennek, illetve a mindent éltető és megelevenítő nap fogalmának az írásbeli megjelölésére. De a túlvilági életről való felfogás megváltozása a középbirodalom idején maga után vonta a symbolikus és allegorikus ábrázolások megszületését is. A stélákon, a sírkamrák bejárata fölött, a mumialepleken, a koporsókon, sőt a házak bejárata fölött is egyszerre megjelenik a napkorong a legkülönbözőbb változatban. A legkezdetlegesebb formája a korong, hol a horizonton fölemelkedve,² hol pedig egy ganéjturó (skarabeus) által előretolva.³ Korán kifejlődött az egyiptomiak legszebb architektonikus díszé, a szárnyas napkorong is, mellyel a középbirodalom óta igen sok emléken találkozunk. Ez a díszítő motivum tisztán a fantázia szüleménye, de alapját, eredetét a mythológiában kell keresnünk.

Tudjuk ugyanis, hogy az egyiptomiak az eget nagy tengernek képzelték, melynek földi jelképe a Nilus. Ezen a tengeren vonul végig naponkint Ra isten bárkáján a vízártól sodorva. Csak kormányra van szüksége. Evező, vagy vitorla csak kivételes esetekben jöhetnek tekintetbe. Néha a bárkát a sakálok, halak, ibisz-madarak, vagy Horus fiai vontatják. A bárka közepén kápolnaszerű szoba emelkedik, melyben a Napisten áll, vagy ül, ki nappal emberi alakban jelenik meg karvalyfejjel,⁴ éjjel pedig mint kosfejű istenség⁵ szeli hajójával a végtelen égi tenger hatalmas habjait. Mellette van a kormányos és a különféle istenek, mint a Napisten kísérői. Eleinte általánosan azt hitték, hogy a Napistennek két bárka áll rendelkezésére: az egyik az éjjeli, a másik a nappali utazásra.

Később azt tartották, hogy a Napisten minden órában változtatja bárkáját. Mivel pedig 12 óra volt szükséges ahhoz, hogy nappali útját megtegye, így 12-szer kellett bárkáját fölcserélnie. Éjjel a Napisten az alvilágban folytatja útját azon a folyón, mely az alvilágot hosszában nyugat-keleti irányban átszeli, míg vissza nem tér a kiindulási ponthoz.

Így képzelte az egyiptomi annak az égitestnek a vándorlását, mellyel a legszorosabb kapcsolatban állott élete abban a korban, amikor még kizárólag a természet rajongója és amikor egész földi berendezkedése és életviszonyai a természeti jelenségek pontos megfigyelésére készítették.

De azt is tapasztalta a földjét gondosan művelő egyiptomi, hogy a nap e vándorútján nem mindég jelenik meg egyformán, nem mindég osztja egyformán áldását a föld fiainak, sőt a nap bizonyos szakában teljesen eltűnik, hogy az alvilági lényeket is részesítse abban az áldásban, melyet megjelenésekor osztogat.⁶ Másfelől megfigyelhette azt is, hogy az ember élete is egészen hasonló a nap változásaihoz, hiszen az sem mutatkozik mindég egyformának, hanem miként a napnak, úgy annak is vannak fejlődési fázisai (gyermekkor = fölkelő nap, férfikor = delelő nap, öregkor = lenyugvó nap), sőt fejlődése bizonyos stádiumában el is tűnik a földi életből a nap módjára. És vajjon mi történik vele ezután, hová távozik el földi pályafutásának befejezése után? Vagy talán teljesen megsemmisül az az ember, aki éppúgy fejlődik, éppen így éli le földi életét, mint a nap? E kérdésre megadják a feleletet a szövegek, a Halottak könyvének fejezetei, amelyek a léleknek mindenféle alakba való átváltozásában elterjedt hitről számolnak be nekünk. A Halottak könyvének 17. fejezetében olvashatunk arról is, hogy az egyik szellemi tényező, a *ba*, a halál beálltával a testből való eltávozása után az alvilágban teljesen független életet él, szabadságában áll az alvilág hatalmas birodalmát el is hagyni tetszése szerint való alakot öltve magára.

Ebből az égitestek multhatatlanságának tapasztalatán alapuló meggyőződéséből azt a tanulságot szűrte le az egyiptomi, hogy a halál az emberre nézve nem jelentheti a megsemmisülést, oly birodalomba való vándorlást, ahonnan nincs többé visszatérés, amint ezt a babiloniak képzelték, hanem a halál csak egy epizódja annak a küzdelemnek, melyet az embernek a démonokkal? kell megvívnia; a halál tehát csak átmenet az élet más formájába.

Így fejlődött ki lassanként az a felfogás, mely már az óbirodalom idején (Kr. e. IV. évezred) általánosan el volt terjedve Egyiptomban, hogy az ember is elmúlik, eltávozik egy időre olyan helyre, ahol boldog és gondoktól ment életet él és ez az elmúlás hasonló a nap éjjeli eltünéséhez, de végre elérkezik majd a visszatérés napja, mely a fölkelő nap módjára el fogja oszlatni a sötétséget teljes diadalt aratva fölötte.

Így lett a napkorong a mulhatatlanság, a végtelenség, a halhatatlanság symboluma.

Természetes, hogy a halhatatlanságról szóló tan csak akkor fejlődhetett ki, amikor az emberiség primitív állapotából kiemelkedett, amikor kulturális élete már magasabb fokra hágott és a lélek fogalma már megvolt, mert, hogy nem a test az ember halhatatlan része, azt tapasztalta.

Egyiptomban ez a tan már a történet legrégebbi korszakában terjedt el, hiszen már a Kr. e. IV. évezredben találunk a sírokban különféle adományokat, áldozati ajándékokat, melyeknek az volt a céljuk, hogy a halott éhségét és szomjúságát csillapítsák és ezáltal őt a pusztulástól megóvják. Ha azonban a halott a síron túl nem él tovább, úgy ez fölösleges, de akkor mi értelme az áldozatnak és ama könyörgéseknek, hogy Osiris, Anubis és Abydos többi istenei bőségesen lássák el mindabból, amit az emberek nekik áldozatul hoznak? Ha a halál a teljes megsemmisülést jelenti, úgy mi értelme a középbirodalom óta kifejlődött és Egyiptom egész társadalmában elterjedt usebti-elméletnek, mely szobrocskáknak éppen az volt a feladata, amint ez nevükből és a rájuk vésett feliratból kiderül, hogy a halott táplálásáról gondoskodjanak? És ki helyett dolgoznának a szolgaszobrocskák, amelyek a közfelfogás szerint a *ka* mágikus erejénél fogva megelevenednek, hogy a túlvilágon a legkülönbözőbb munkákat elvégezzék, ha a halott teljesen elpusztul?

Mindezek a jelenségek fényes bizonyítékai annak, hogy az egyiptomiak egész történetük folyamán mindég hittek a halhatatlanságban és a túlvilági életben, hol a nyomorultnak is boldog, minden gondtól és szenvedéstől mentes életben lesz része. Hogy pedig e hitüknek és meggyőződésüknek külsőleg is kifejezést adjanak, oly motivumokat kellett alkalmazniok, amelyek minden emberi beszédnél ékebben és világosabban hirdessék a mulhatatlanságot, a végtelenséget; erre pedig legalkalmasabbnak

mutatkozott a napkorong, melynek vándorlása hű képe volt az emberi életnek.

A napnak a bárkán való vándorlásáról szóló felfogással párhuzamosan még más mythos is megszületett Egyiptomban, mely azért érdekel bennünket közelebbről, mert ez képezte azután alapját a napkorongnak szárnyakkal való ábrázolásának. Az egyiptomi ember naiv hitében úgy képzelte a nap járását, hogy a korongot hosszú vándorútján tarkaszárnyú sólyom viszi a hátán, mely a horizont keleti pontján elindulva és mindenütt az ég boltozatos irányát követve nyugat felé repül, útjában bevilágítva a földtekét és életet adva a halandóknak és minden vegetációnak.⁸ A művész, hogy a napkorongot a halhatatlanság gondolatának symbolikus kifejezésére felhasználja, átvette ezt a jelenetet a mythológiából, de fantáziájában átalakította olyképen, hogy a sólyom helyett csak a szárnyait tartotta meg és azokkal látta el a napkorongot.

A szárnyas napkorong a legtöbb esetben uræuskígyókkal díszítve jelenik meg, melyek két oldalt csüngnek fejjel lefelé, míg farkuk a szárnyak felső részén nyúlik el. A kígyók támadásra készen emelik fel fejüket.⁹ Mit jelent ez a motívum? Honnan vette a művész a gondolatot? Kétségtelenül szintén a mythológiából. Tudjuk ugyanis, hogy az egyiptomiak felfogása szerint a napnak rengeteg ellensége volt, melyek élén állt Apofis-kígyó mint a sötétség és gonoszság képviselője. Apofis, hogy győzelemhez juthasson és diadalát ünnepelhesse, ádáz küzdelembe keveredik a nappal, melybe belevegyül a nap egész kísérete is. A harc változó szerencsével folyik; meglincselik, földarabolják a gonosz kígyót, mely azonban új életre kél, hogy annál keservesebben és dühösebben folytassa azt a harcot, amelynek sohasem lesz vége.¹⁰

Mit jelent ez a mythos, ha közelebbről vizsgáljuk? Mi a valódi értelme? A nap és a kígyó szüntelen harca nem más, mint az életnek, a fejlődésnek a symbolizálása, melynek fázisai egyenlő értékűek a két ellenséges faktor küzdelmének egyes szakaszaival. Miként a nap és az éjszaka szüntelen váltakozásában kifejeződik a nap és a kígyó harcának a végtelensége, úgy az élet is egy nagy harc, melyben a halál csak ideiglenes állapot, éppúgy mint a sötétség a világosságban. Ily értelemben a kígyó a napkoronggal kapcsolatban az örökkévalóságot, az örök életet jelenti, a halott szempontjából pedig azt a nagy harcot, amelyet az egyiptomiak

felfogása szerint a halottnak meg kell vívnia, míg eléri az Aárú boldog mezőit, ahol mint Osiris egyenlő társa a többi istenek társaságában végtelen boldogságban minden nyomorúságtól menten örökké él. E küzdelemben a halott hűséges kísérői és segítőtársai a Horusfiuk és a különféle amulettek, amelyek föltétlenül biztosítják a halott győzelmét a démonokkal, a dühös kígyókkal és más alvilági szörnyetegekkel szemben.

Ha gondosabb vizsgálat alá vesszük a stólákat, meggyőződhetünk arról, hogy majdnem mindenütt, ahol a napkorong mint díszítő elem föllép, a kígyók a korongnak fontos kiegészítő részei, amelyek nem véletlenül és minden jelentőség nélkül kerültek éppen a sírkamrákban elhelyezett sírkövekre, hanem mindenesetre az előbb kifejtett értelemben és jelentésben.

A napkorong és az uræusok természetesen sokféle változatban jönnek elő az emlékeken. Én csak a legközönségesebb és a leggyakrabban előforduló esetekre szorítkozhattam, amikor a tárgyakat ebből a szempontból tanulmány tárgyává tettem. A legegyszerűbb eset, mely azonban leghívebben őrizte meg mythológiai eredetét az, amelyet a Halottak könyvének egyik vignettáján láthatunk, hol a napkorong szárnyak nélkül és csak egy uræussal jön elő, mely nagy gyűrűben átfurja a napkorongot.¹¹

Ki nem ismerne rá ebben az ábrázolásban a mythológiának ama vonatkozására, amelyről az imént megemlékeztem? Kinek nem jutna eszébe e jelenet vizsgálatánál az a végtelen küzdelem, melyet a napnak a sötétség fejedelmével, Apofissal kell megvívnia? Ez az eset azonban ritka. A napkorong úgyszólván mindég két kígyóval díszítve fordul elő a közép- és újbirodalom emlékein egyaránt. A két kígyónak, úgy hiszem, itt semmi különösebb jelentősége nincs; az egyiptomiak symmetria szeretetében kell keresnünk az ábrázolásnak e módját. A kígyók egyes emlékeken lenyúlnak a szárnyak alá,¹² sok esetben azonban a tarka szárnyak között elrejtve alig vehetők észre.¹³ Az ábrázolás különféle módja egyrészt a kövéső, vagy a festő egyéni felfogásától, másrészt attól az üres helytől függött, melyet a mesternek ki kellett töltenie. Az újbirodalom idejéből fennmaradt koporsók födeleinek külső felületén az uræuskígyók nyakán igen sokszor az élet kulcsa csüng.¹³

Sok egyiptomi emléken a napkorong helyett a ganéjturó bogár van ábrázolva két tarka szárnyal fölékesítve teljesen azonos jelentéssel. Hogy az amulettek sorában a cheper-bogár (ganéj-

turó, skarabeus) a halhatatlanságot jelképezte, köztudomású dolog. Ha azonban az emlékeken előforduló szárnyas cheper-bogár érdekes ábrázolását összevetjük a szárnyas napkoronggal, világosan áll előttünk a dolog, hogy itt tulajdonképpen csak analógiáról, illetőleg fejlődésről van szó, melynek eredménye a szárnyas cheper-bogár ábrázolása.¹⁵ Hogy a napkorong és a ganéjturó bogár bensőleg összefüggnek, jól tudjuk, hiszen a cheper-bogár is a napot, még pedig a fölkelő napot symbolizálja, hogy nem volt nehéz a művészenek fantáziájában megalkotni a napkoronggal összefüggő architektonikus elemet, azaz a cheper-bogarat ugyanolyan stilizált szárnyakkal ellátni, amilyeneket a szárnyas napkorong ábrázolásain bőségesen volt alkalma látni. Sokan úgy vélik, hogy a motivum a felső szárnyait nyitva tartó ganéjturó bogarat ábrázolja. A gondosabb vizsgálat azonban kétségtelenül arról győz meg, hogy a szárnyak itt is ugyanolyan szerkezetűek, mint a napkorong esetében, sőt, ha a bogarat jobban megfigyeljük, észrevehetjük, hogy a felső szárnyai teljesen csukva vannak, a nyitott szárnyak tehát tisztán a fantázia szüleményei.

Az újbirodalom idején, amikor az egyiptomiak a typhonok barangolásában való hite egész Egyiptomban elterjedt, amikor az egyszerű hajlékok lakóit állandóan az a félelem gyötörte, hogy a démonok megszállják házaikat, szobáikat és kárt okoznak maguk, valamint feleségeik, gyermekeik testében, mely mindennemű nyavalyákban és betegségekben fog majd jelentkezni, kétségkívül az a gondolat foglalkoztatta Egyiptom társadalmi rétegeit, mi módon, milyen eszközökkel lehetne odahatni, hogy a bajt és a különféle veszedelmeket hozó typhonokat a házaktól visszatartassák, illetve elűzhessék. S ismét a mágia egy neméhez fordultak. Az ábrázolások egész serege születik meg egyszerre e gondolat jegyében. Isis csomója, az uczát-szem, Béztáblája, a skorpiók a korszokon és a házak falain mind démonűző jelentéssel bírnak. Ily értelemben kerül a házak bejárata fölé a szárnyas napkorong is, mely már mythologiai vonatkozásánál fogva a leghatalmasabb erőt symbolizálta a démonok elleni harcban. Hátra van tehát, hogy megfeleljek még arra a kérdésre is, minő mythologiai vonatkozások alapján került a szárnyas napkorong a templomok és házak bejárata fölé és miért van itt apotropaikus jelentése.

A Ptolemaeusok idejéből Edfuban reánk maradt képek és feliratok szerint Ra-Horchuti ellen egy ízben nagy lázadás tört ki ;

a lázadókat közelebből nem ismerjük. Abból azonban, hogy a lázadók a harc hevében krokodilusokká és vízilovakká változnak át, arra következtethetünk, hogy a lázadók alacsonyabb rangú istenek és démonok lehettek. A felbújtó Sét volt. Az istenek királya, Ra, ki a lázadás kitörésekor az istenek seregével Nubiában időzött, az edfui Horust bízta meg a lázadás leverésével. Horus először szárnyas napkorong (a két kígyó a Nechbet és Utó istennők, kiket Horus maga mellé vett, hogy a démonok tagjait megégessék), majd karvalyfejű-férfi és sphinx alakjában délről észak felé szorítja az istenek királyának ellenségeit, míg végre teljes diadalt arat fölöttük. Sét maga is fogságba kerül, de onnan csakhamar kiszabadulva újból és újból ellenszegül Rának. Végül Horus a Vörös-tengerbe kergeti be a lázadókat, maga pedig visszatér Edfuba. E győzelem emlékére Horusnak templomot építettek Edfuban, ahol még később is különös tiszteletnek örvendett. Templomának bejárata fölé helyezték a győztes istent szárnyas napkorong képében a két kígyóval, hogy a halandókat az örökkévalóságig emlékeztesse arra a győzelemre, mellyel Rát a démonokkal és typhonokkal szemben megvédte¹⁶. E mythos elterjedésével, különösen Dél-Egyiptomban a templomok és házak bejárata fölé mind sűrűbben kezdték alkalmazni Horust szárnyas napkorong alakjában, hogy a templomok és házak lakóit megvédje mindenféle ellenséggel szemben, mint egykor Rát, az istenek királyát. Ha a mythost csak Ptolemaeusok korából ismerjük is, nem szabad azt hinnünk, hogy csak akkor született meg. Mindenesetre eredete régibb korban keresendő.

És ha ezen a szemüvegen át nézzük a szárnyas napkorongot és keresünk analógiákat a későbbi népek életében és művészetében, egyre jobban és világosabban lép elénk az a kérdés, vajjon nincs-e valamelyes kapcsolat, illetőleg nem mutatható-e ki fejlődés a szárnyas napkorong és a római síremlékek ormaiban a Kr. u. I. sz. óta oly sűrűn föllépő Meduza-fej között. Mindkét architektonikus elem apotropaikus jelentése kétségbevonhatatlan. A kérdés csak az, vajjon külsőleg is nem lehetne-e a fejlődés menetét megállapítani.

Nem célom e kis értekezés keretén belül ennek az érdekes problémának a tisztázása, hiszen ez maga hosszú és sok kutatást igénylő tanulmány; de nem is tartozik szorosan a tárgyhoz. Csupán rá akarok mutatni, hogy itt — úgy látszik — igen érdekes

fejlődéssel van dolgunk, melyben a szárnyas napkorongtól a szárnyas Meduza-fejhez az átmenetet a nevető napkorong képezte. A szárnyas és a szalagos Meduza-fej pedig már a fejlődés utolsó foka gyanánt jelenik meg, mely a Kr. u. II. századtól kezdve már mindenütt látható a római síremlékeken, a kapuk fölött és a páncezlatokon. Ha pedig tekintetbe vesszük azt is, hogy a művelődéstörténetileg igen értékes emlékek készítői egyszerű kővésők voltak, kik sablonszerűen gyártották a síremlékeket, könnyen megtörténhetett, hogy a mester az egyiptomi emlékek szárnyas napkorong motívumaiban látható kígyók helyett egyszerű szalagokkal díszítette fel a Meduza-főt.

Pitkó János.

JEGYZETEK.

¹ Értem alatta a thinizsi kort, melyből származott az 1. és 2. din. (Körülbelül Kr. e. 3500—3250-ig. Mahler szerint).

² Lásd Halottak könyvének 17. fejezetéhez tartozó vignettáját. (Naville kiadása.)

³ Boeser: Beschreibung der Ägyptischen Sammlung des Niederländischen Reichsmuseums der Altertümer in Leiden. (Ezentúl Boeser-rel fogom ezt a katalógust citálni.) 8. köt. Pl. 10; 14; 4; 8. köt. VIII. 11; 8. köt. III. 1; 8. köt. I. 1 a lapokon.

⁴ Lásd a Halottak könyvének 102. és 133. fejezeteinek a vignettáit (Naville kiadása.)

⁵ U. o. 168. fej. vignettáját.

⁶ Halottak könyvének 17. fej. (Naville kiadás.)

⁷ Démonok alatt betegségek és különféle nyavalyák értendők, melyeknek okozói felfogásuk szerint a különféle typhonok.

⁸ Breasted-Ranke: Geschichte Ägyptens. 1911. 52. o.

⁹ Beöthy Zsolt Egyiptologiai Gyűjteménye (bpesti tud. Egyetem): B. 255; B. 62 és 60 tárgyain; Kairó: 20,044; 20,397; 20,538; 20,601; 20,691; 20,702; Boeser: 8. k. 14, 4; VIII. 6; 9. k. XI/14; 6. k. IV. 13; 6. k. III. 12. VI. 20, XXIII. 543 és 55.

¹⁰ Wiedemann: Die Toten und ihre Reiche im Glauben der alten Ägypter (Alte Orient. 2. Jahrg. 2. K. 13. old.)

¹¹ Halottak könyvének 16. fej. vignettája.

¹² Kairó: 20,601.

¹³ U. o. 20,044; 20,188; 20,539; 20,679.

¹⁴ Boeser: 8. k. 14; 9. k. I/12 a, b; 9. k. XI. 14.

¹⁵ Beöthy Egyiptologiai Gyűjteménye: B. 356 és B. 355; Boeser: 8. k. I/1 a; 9. k. IV/12 és Ägyptische und Vorderasiatische Altertümer in Berlin. 1. k. 29. tábla.

¹⁶ Roeder: Urkunden zur Religion des alten Ägypten. Jena, 1915. 120—137. old.